

Ἄλλ' εἶτε παρατηρεῖ τις, ὡς εἰρήθη, τὰς πολιτείας, τὰ ὄργανικά διατάγματα, ἢ τὰς θεμελιώδεις βάσεις, τοὺς κατὰ μέρος: ἢ τοὺς γενικοὺς νόμους τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς Ἑλλάδος, τῶν μικροτέρων δήμων, ἢ νησιῶν, τῶν πρώτων καὶ δευτέρων ἀποικιῶν, πάντοτε καὶ πανταχοῦ εὕρισκει τις τὴν σφραγίδα τῆς μεγαλοφυΐας, βαθυτάτην γνῶσιν τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως, καὶ ἅπαντας τοὺς Νομοθέτας προτρέποντας, τείνοντας καὶ παρακινούντας τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος, καὶ ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ δόξης ἔρωτα. Ταῦτα πάντα διατηρούμενα, καὶ ἐνισχυόμενα διὰ τῆς χρηστότητος τῶν ἡθῶν, ἐπέφερον ἐπίσημον πρόοδον προετοιμάζουσαν τὰ λαμπρὰ Περσικὰ κατορθώματα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Θ'.

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ἙΛΛΗΝΩΝ, ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ.

Θεοσεβέστατον... πάντων ζώων
ἄνθρωπος.

(Πλάτ. Νόμ. Βιβλ. Χ.)

Ἄν ἐδύνατό τις νὰ ἐλπίσῃ εἰς τὴν συγκαταβατικὴν καὶ μακρόθυμον κρίσιν τοῦ σοφοῦ ἀναγνώστου, ἤθελον ἐκθέσει ὀλίγας τινὰς ἀρχὰς περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας: ἦτοι τοῦ Ὁσίου, πρὸς πλειοτέραν σαφήνειαν τοῦ λόγου.

Ἡ παλαιὰ Περιπατητικὴ Σχολή, καὶ πᾶσα ἡ τῶν αἰσθήσεων

νεωτέρα φιλοσοφία, ἤθελεν, ἴσως, ἀνατρέψει τοὺς ἠθικοὺς ὄρους τῆς λογικῆς οὐσίας, ἂν ὁ ἴδιος Ἀριστοτέλης δὲν ἐβιάζετο νὰ ὀρίσῃ τὸν ἄνθρωπον: ζῶον λογικόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν. Ἄν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος δὲν διαφέρει τῶν ἄλλων ζώων, εἰμὴ ὡς δεκτικὸς νοῦς καὶ ἐπιστήμης: ἦγουν διανοίας καὶ ἀληθείας: διὰ ποίαν αἰτίαν εἶναι δεκτικὸς; καὶ διατί τὰ λοιπὰ ζῶα δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον δεκτικὰ αὐτῆς τῆς δυνάμεως; Ὁ ἄγριος καὶ ἀκαλλιέργητος ἄνθρωπος πεινᾷ, διψᾷ, καὶ, ὡς τὰ λοιπὰ ζῶα, τεκνοποιεῖ: δέχεται τὴν ἡδονὴν, καὶ ἀποφεύγει τὸν πόνον. Ἄν τὰ ὄργανά του εἰσὶ τελειότερα, ὀδηγούμενος ἀπὸ ὀρυμὴν τινα ἔμφυτον, θέλει κατασκευάσει κοινωνίαν τελειότεραν τῶν μελισσῶν, ἴσως, καὶ καστῶρων, ἢ πιθήκων· ἀλλὰ κἀνὲν ἐξ αὐτῶν δὲν ἐπλησίασεν εἰς τὴν Ἐπιστήμην, εἰς τὴν σφαῖραν τῶν Αἰτιῶν, τῆς Καθολικότητος, καὶ τῆς Γνώσεως. Μόνος ὁ ἄνθρωπος, ὡς δεκτικὸς: ἦγουν προικισμένος μὲ ἰδιαιτέραν δύναμιν, ἠνοχλήθη πάντοτε πανταχοῦ καὶ ἀδιακόπως ἀπὸ ἐσωτερικὴν τινα ταραχὴν, τῆς ὁποίας ἀγνοεῖ καὶ τὴν ἀρχὴν, καὶ τὸ τέλος. Αὐτὴ ψηλαφοῦσα τὰς λεπτοτέρας ἴνας τῆς καρδίας, τὸν κινεῖ ὀδηγοῦσα αὐτὸν εἰς τὴν ζήτησιν τῆς αἰτίας τῆς ἐσωτερικῆς του ἐμβρυϊκῆσεως: συγκρίνει τὴν μικρὰν του δύναμιν, ὡς πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως ζητεῖ τὴν αἰτίαν τῶν μεγαλοπρεπῶν φαινομένων: πλανᾶται εἰς τὴν ἄπειρον σφαῖραν τῆς δημιουργίας: σταματᾷ ὀλίγον εἰς τὰς κατὰ μέρος αἰτίας, καὶ δυσαρεστούμενος πάλιν ζητεῖ τὰς γενικωτέρας αἰτίας. Ἡ παράδοξος αὕτη ἔρευνα εἶναι ἴδιον μόνον τοῦ λογικοῦ ὄντος, καὶ δι' αὐτοῦ τίθεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὀρατῆς ὄντολογίας (α).

(α) Ὅρα τὸ σοφὸν Σύγγραμμα τοῦ Β. Κωνσταν. περὶ Θερησκέων. Καὶ τὸν Κραϊτσέρου.

Μόνος λοιπὸν ὁ νοῦς φθάνει διὰ σειρᾶς πιθανολογικῶν διδομένων εἰς τὴν ἠθικὴν βεβαιότητα· πλησιάζει εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἀναπαύεται εἰς τὴν Καθολικότητα καὶ τὴν Ἀνάγκην, κατὰ τὸν ὑψηλὸν ὄρισμὸν τοῦ θεοῦ Πλάτωνος (α). Οὕτως ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ δυνάμεως γίνεται ὁ ἴδιος κλίμαξ μεταξὺ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦς· τοῦ νοητοῦ καὶ νοεροῦ Κόσμου. Ἡ ἐσωτερικὴ ἄρα ἐμβρύμησις, καὶ πᾶσα αὐτῆς ἢ παράδοξος ἐργασία δὲν εἶναι, ἀναντιρρήτως, ἔργον τῆς ὕλης, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς αὐτοματικῆς συμπαθείας· ἀλλ' ἄλλης τινὸς ἐνεργείας, δι' ἧς συγκρίνων τὸ παρεληλυθὸς, μετὰ τοῦ ἐνεστώτος, εὐρίσκει τὸ ἀνύπαρκτον μέλλον, ἔργον τοῦ εἰλικρινοῦς λόγου (Das reine Verunft): οὗτος, λέγω, εἶναι ὁ τέταρτος ὅρος τῆς Γεωμετρικῆς ἰσότητος, ἣτις ἀνεκάλυψε τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων, εὔρε τὴν τέχνην (β), καὶ τὴν μηχανὴν (γ), ἐσύστησε κοινωνίας καὶ νόμους, ὑπέταξε τὰ στοιχεῖα, καὶ ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῶν ἐπιστημῶν, τῆς αἰτίας καὶ τοῦ Ἀπολύτου!

Ἄν λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος ᾖ ζῶον λογικόν, δεκτικὸν νοῦς καὶ ἐπιστήμης: ἦτοι Καθολικότητος· ἂν ἔχη αἰσθησιν καὶ διάνοιαν· ὁ λόγος εἶναι βέβαια ἀποτέλεσμα ὄχι τῆς ὕλης, ἀλλ' ἄλλης δια-

(α) Σημαίνει τοῦτο τὸ ὄνομα ὁ ἄνθρωπος: ὅτι τὰ μὲν ἄλλα θηρία ὦν ὄρᾳ, οὐδὲν ἐπισκοπεῖ, οὐδὲ ἀναλογίζεται, οὐδὲ ἐναθρεῖ. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἅμα ἐώρακε (τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ὄπωπε), καὶ ἀναθρεῖ, καὶ ἀναλογίζεται τοῦτο καὶ ὄπωπεν. Ἐντεῦθεν δὴ μόνον τῶν θηρίων ὁρθῶς ὁ ἄνθρωπος: ἄνθρωπος ὠνομάσθη: ἀνοθρώων ἅ ὄπωπεν. (Πλάτ. εἰς Κρατυλ.)

(β) Οὐκοῦν τοῦτό γε (ἡ τέχνη) ἐξεν νοῦ σημαίνει (ἐχονόη) (Πλάτ. αὐτόθι.)!

(γ) Ἐξ ἀμφοῖν οὖν τούτοις φύγκεται, μήκους τε καὶ τοῦ ἄνευ τὰ ὄνομα ἢ μηχανή. (Πλάτ. αὐτόθι.)

φορετικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποῖαν οὐσίαν αὔλον, λόγον, νοῦν, διάνοιαν, καὶ ψυχὴν ὠνόμασαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦδε ὅλα τὰ ἔθνη, καὶ ὄλων τῶν λαῶν οἱ σοφοί. Ὅθεν, ἂν δὲν ἦναι θρασυστομία, ἢ ἡ κίνησις εἶναι χωρὶς ἀρχὴν, ἢ τάξις καὶ ἡ συμμετρία τοῦ παντός χωρὶς λογικὴν διάνοιαν· ἢ δὲν ὑπάρχει πάνσοφος διαρρυθμητῆς, ἀνώτατος νοῦς, θεῖος λόγος, καὶ διάνοια: ἐπομένως Θεός, καὶ ψυχὴ ἢ ἡ αὔλος νοερά οὐσία, ὡς ἀπόρροή τοῦ θείου νοῦς καὶ λόγου, ἔχει, ὡς πηγαία ἀκτὶς, ἠνωμένην εἰς ἑαυτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀσίου, τῆς ἀληθείας, τοῦ καλοῦ καὶ δικαίου, τὰ ὁποῖα ἀκαταπαύστως ζητεῖ, ἀδιακόπως ἐπιθυμεῖ, καὶ πάντοτε διώκει (α).

Πᾶσα ἡλιακὴ πηγαία ἀκτὶς περιέχει εἰς ἑαυτὴν καὶ θερμότητα, καὶ φῶς, καὶ χρῶμα. Ἄν ὑποθέσῃ τις εἰς αὐτὴν λογικὴν αἴσθησιν, ἀνάγκη νὰ ζητῆ εἰς τὸν ὄρατὸν κόσμον τὸ ὅμοιον αὐτῆς: ἦγουν τὸ θερμὸν, τὸ φῶς, τὸ χρῶμα: νὰ εὐφραίνηται μὲν πλησιάζουσα εἰς μίαν, ἢ πολλὰς ἄλλας ὁμοίας ἀκτίνας: γρήγορα δὲ νὰ δυσχερεστῆται εἰς τὸ κατὰ μέρος αὐτῶν φῶς καὶ τὴν θερμότητα: καὶ νὰ ἐπαναπαύηται μόνον, ὅταν φθάσῃ εἰς τὴν πηγὴν τῆς: πηγὴν ἐπίσης πάσης θερμότητος, καὶ παντός φωτός: ἦγουν τὸν ἥλιον. Οὕτω καὶ ἡ οὐσία τῆς λογικῆς ψυχῆς, πηγαία ἀκτὶς τῆς ὑπερτάτης διανοίας, οὐσιωδῶς ἠνωμένη μετὰ τοῦ λόγου, ἢ σχηματιζομένη ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀσίου, τῆς ἀληθείας, τοῦ καλοῦ καὶ δικαίου. Αὐτὰ ζητεῖ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ

(α) Ὡ παῖ, νέος εἶ· προῖων δέ σε ὁ χρόνος ποιήσει πολλά ὧν νῦν δοξάζεις μετακλόντα, ἐπὶ τὰν κεντὰ τίθεσθαι· περιμένον οὖν εἰς τότε κριτῆς περὶ τῶν μεγίστων γίνεσθαι. Μέγιστον δὲ τὸ περὶ Θεὸν ὀρθῶς διανοχθέντα. (Πλάτ. Νόμ. Βιβλ. X.) Ὅρα τὸ θαυμάσιον τοῦτο βιβλίον· Ὡς ἀμφιβάλλει μετὰ ταῦτα περὶ Θεοῦ, τούτου ἡ ψυχὴ ἀπεθηριώθη παντάπασιν ἀπὸ τὰ ἄγρια κᾶθη καὶ τὴν ὑλοτροφίαν.

πλησιάζουσα ἰδύνεται· ἀλλὰ μὴ ἐξερκουμένη εἰς τὸ κατὰ μέρος ὄσιον, καὶ ἀληθές, ζητεῖ ἀκαταπαύστως, ἕωσοῦ προσεγγίσει εἰς τὴν ἐστίαν τῆς ἀληθείας καὶ ὀσιότητος: εἰς τὸ κατ' οὐσίαν ἀγαθὸν καὶ ἅγιον· αὐτοῦ εὐφραϊνομένη ἀγάλλεται, καὶ διαχουμένη ἀναπαύεται.

Ὅθεν ἀπὸ τῆν ἐμφυτον ἔννοιαν τοῦ ὀσίου γεννᾶται εἰς τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνου καρδίας ἐμβρύμησις τις, δι' ἧς ζητεῖ νὰ εὔρη καὶ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ κατ' οὐσίαν ἀληθές καὶ αὐτόσιον, καὶ ὡς ἑμοφυτῆς ἀρχικὴ πηγὴ, νὰ ἀγαπήσῃ καὶ λατρεύσῃ. Τοιαύτη εἶναι ἡ καθόλου θρησκεία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἀπ' αὐτὴν παράγεται καὶ γεννᾶται ἡ κατὰ μέρος θρησκεία τῶν ἀρχαίων λαῶν, ἀμέσως καὶ κατ' εὐθείαν, πάντοτε καὶ πανταχοῦ. Πᾶσα ἄρα θρησκεία εἶναι ἀποτέλεσμα ἐμφύτου ὀρμῆς πρὸς ζήτησιν, εὔρεσιν καὶ λατρείαν τοῦ Δημιουργοῦ· ἐπομένως φόβος, ἐλπίς, καὶ ἀπάτη, ἔρως διατηρήσεως, καὶ χρεῖα βοήθειας, δὲν εἶναι, ὡς εἶπον οἱ αἰσθητόσοφοι φυτισαί, ἡ αἰτία τῆς παγκοσμίου θρησκείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· αὐτὰ συντρέχουσι, βεβαίως, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ ὀσίου, οὔσα οὐσιωδῶς ἠνωμένη μετὰ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, εἶναι γενικὴ, παγκόσμιος, καὶ ἀνεξάρτητος πᾶσης ὑλικῆς περιστάσεως· καλῶς διευθυνομένη δισχεδάζει τὸν φόβον, παρηγορεῖ καὶ ἀναπαύει τὸν ἄνθρωπον, ρυθμίζει τὰ πάθη καὶ τὰς ὀρέξεις· καὶ ὑπερπηδῶσα τὴν μεταξὺ ὄρατου καὶ ἀοράτου ἄβυσσον, φέρει τὴν σωτήριον ἐλπίδα εἰς τὴν ἀσθενῆ καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου (α). Αὕτη δὲ καθαρισθεῖσα ἀπὸ πᾶσαν ὑλοτροφίαν, καὶ φωτισθεῖσα ἀπὸ οὐρανίους ἐλλάμψεις, πλησιάζει εἰς τὴν ἀνεκκλάλητον θείαν ἔποψιν, εἰς τὸ πέλαγος λαμπρᾶς καὶ ἀφάτου αὐγῆς. Δὲν ὑπάχει μεγαλητέρα ἀπάτη, ὡς ἡ

(α) Β. Κωνσταν. αὐτόθι

ἀναίρεσις τοῦ ὀσίου· οὔτε μεγαλητέρα ἀδικία πρὸς αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὡς ἡ ἄρνησις μιᾶς ἀληθείας, ἥτις μόνη δύναται καὶ νὰ φωτίσῃ, νὰ βελτιώσῃ, καὶ νὰ παρηγορήσῃ τὸν ἀνθρώπον πολεμούμενον ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, τὰς κοινωνικὰς θλίψεις, τὰς φυσικὰς καὶ ἠθικὰς ἀσθενείας, τὸν θάνατον κ.τ.λ. (α). Ἐπλανήθη βεβαίως ἡ ἔμφυτος ἔννοια τοῦ ὀσίου ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν καὶ τὸν φόβον, τὴν πονηρίαν τῶν κακῶν καὶ τὴν ἀπάτην τῶν πεπλανημένων· πλὴν αὐταὶ δὲν γεννῶσι τὴν ἔνοιαν, οὔτε τὴν ἐμβρύμασιν αὐτῆς εἰς τὰ βάθη τῆς ἀνθρώπινου καρδίας. Ὄταν ἡ πανουργία, παραδείγματος χάριν, κηρύττῃ μίαν ἀρχὴν κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον, καταπείθει εὐκόλως τὴν προκτοισμασμένην καρδίαν καὶ διάνοιαν τοῦ λαοῦ. Ὁ χρόνος ἀφανίζει τὰ ἔχνη, ἢ τὰ καλύπτει μὲ μυθικὴν νεφέλην· ἡ φαντασία αὐξάνει τὸν φόβον, καὶ αὐτὸς τὴν πεποίθησιν· οἱ δὲ διοικοῦντες τὰ φρονήματα τῶν ἀνθρώπων, ὠφελοῦμενοι ἀπὸ τὴν κλίσιν καὶ πλάνην τοῦ λαοῦ, σφηριλατοῦσι τὰ δεσμὰ τοῦ νοός του. Τότε ὁ πλανηθεὶς ἄνθρωπος ὀπλίζεται πολλάκις κατὰ τῆς ἡσύχου φωνῆς τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἥτις ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν φωτίσῃ (β), προσκαλοῦσα αὐτὸν καὶ πάλιν εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον. Ὁ τοιοῦτος φιλαλήθης καταδιώκεται πολλάκις, καὶ καταδικάζεται ἐνίοτε καὶ εἰς θάνατον· ἀλλὰ πάντοτε ἀδίκως· καὶ ὁ ἀγαθὸς ἀπὸ τὸν κακὸν καὶ ἠπατημένον.

Ἐποῦ λοιπὸν ἡ ἔννοια τοῦ ὀσίου ἐμφωλεύει εἰς τὰ στήθη ἡμῶν θεωροῦσα, ἐπιθυμοῦσα, καὶ ζητοῦσα τὸ Ὄσιον, συμφωνεῖ ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἔννοια καὶ ἐπιθυμία, ἀπὸ τὸν ἴδιον δημιουργὸν ἐντετυπωμένη,

(α) Ὁ θεῖος Πλάτων δὲν χωρίζει τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν ἀτέθειαν. Ὁρα Πρωταγόρ.

(β) Ὁρα Revue Encycloped. 8 année 1826. p. 24.

τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ τέλος ἔχουσα· τὴν ζήτησιν, τὴν ἀγάπην λέγω καὶ λατρείαν τοῦ δημιουργοῦ· αὐτὸ ζητοῦσα μεταβαίνει ἀπὸ τὸ Ὄσιον καὶ Δίκαιον, εἰς τὸ ὀσιότερον καὶ δικαιοτέρον, ἀπὸ τὴν μερικὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν καθόλου, καὶ ἀναπαύεται μόνον πλησιάζουσα εἰς τὸ Ὄσιον τῶν ὁσίων, εἰς τὸ θεῖον, τὸ Κάλλιον καὶ Ἐντελές, τὸ κατ' οὐσίαν ἀγαθόν, ἀληθές καὶ Ἅγιον (α),

(a) Die Religion der vernunft. e.c.t. παρὰ Bouterwuk.

Ὁ Σοφὸς οὗτος Καθηγητὴς ἀναλύει τὰς διανοητικὰς δυνάμεις, διὰ τὴν εὐρη εἰς τὰ βάθη τῆς διανοίας τοῦ ἀνθρώπου τὴν θερησκευτικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀσίου· καὶ συνάγει, ὅτι αὐτὴ εἶναι ὄχι μόνον ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς αἰσθησεις, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτὰς τὰς διανοητικὰς δυνάμεις. Εἶναι ὁ καθαρὸς λόγος, στρέφων αὐτὸς εἰς τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν, καὶ φθάνων εἰς τὴν πεποιθήσιν, ὄχι διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως (das gleubin)· καὶ αὐτοῦ ἀναπαύεται, καὶ θεωρεῖ, καὶ λατρεύει. Οὕτως, ὁ Θεῖος Πλάτων, διὰ τοῦ εἰλικρινοῦς λόγου· ὁ Κάντ, διὰ τοῦ reinvernunft, καὶ μετ' αὐτοῦς ὁ Fichte, Jacobi, Schelling καὶ πᾶσα ἡ φιλόθεος Σχολὴ τῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων, παράγει τὴν λογικὴν πεποιθήσιν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινον λογικὴν οὐσίαν, ἀποδεικνύουσα διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦς, τὸν ἀνώτατον Θεῖον νοῦν, ἐξ οὗ γεννᾶται ἡ πρὸς Θεὸν πίστις, ἡ λατρεία, ἡ παράκλησις, καὶ ἡ ἀθανασία. Συγκρίνων ἤδη ὁ σοφὸς ἀναγνώστης τὴν πλάνην καὶ τὴν κουφότητα τῆς φιλοσοφίας τῆς παρελθούσης, ὡς πρὸς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος τὴν ἔρευναν καὶ ῥοπὴν· καὶ παρατηρῶν τὰ πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ, ἐν γένει, ἀποτελέσματα τῆς μιᾶς καὶ ἄλλης, τοῦ Λοκίου καὶ Κουδιλιάκ, ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Κάντ, Σέλιγκ καὶ Κουζέν· τὴν ἐπανάστασιν τῶν 1792, ὡς πρὸς ἐκείνην τοῦ 1830, θέλει ἐννοήσῃ μεγάλας τιὰς ἀληθείας. Πρῶτον, ὅτι βελτιοῦται ὁ ἀνθρώπος διὰ τῆς πρὸς τὸ Ὄσιον πεποιθήσεως· καὶ δεύτερον, ὅτι ἄνευ θερησκείας οὔτε ἠθικὴ καθαρὰ, οὔτε ἀληθὴς ἐλευθερία ὑπάρχει. Ἦσαν εὐσεβεῖς οἱ Ἕλληνας καὶ ἐλεύθεροι μέχρι τῆς ἐλεύσεως τῆς σοφιστικῆς ἀθείας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἦσαν εὐσεβεῖς καὶ ἐλεύθεροι οἱ Ῥωμαῖοι μέχρι Κικέρωνος. Καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεύτεροι ἐδουλώθησαν ἀσεβήσαντες πρότερον τὰ ἐναργῆ μαθήματα τῆς ἀρχαιότητος· καὶ αἱ θεῖαι παρεκτροπαὶ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος πρέπει νὰ

πρεσβεία, κατὰ τὴν ὑψηλὴν ῥῆσιν τοῦ Πλάτωνος, καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος (α).

Ὅθεν, ἂν ἡ ἔννοια τοῦ ὁσίου ᾖ κοινὴ καὶ ὁμοία εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους· ἂν ἡ θρησκευτικὴ ἔννοια ᾖ ἡ αὐτὴ ἐσωτερικῶς· ἐξερχομένη ὁμῶς ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, πρὶν μάλιστα φωτισθῆ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀποκαλύψεως, καὶ τῆς θείας οἰκονομίας, ζῆτεῖ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἐμβρυμύσεως, δύναται νὰ ἀπατηθῆ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀντιλήψεως ἐκάστου, ἐκλαμβάνων ἄλλος ἄλλον ἀντικείμενον καὶ θεόν· ὁ μὲν ἐκπληττόμενος ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν φαινομένων, τὸν Ὀκεανὸν, τὸ πῦρ, τὰ πνεύματα, τὸν κεραυνόν· ὁ δὲ ζωογονούμενος ἀπὸ τὴν θερμότητα καὶ τὸ φῶς, τὸν ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην· ὁ δὲ ἐξιστάμενος ἀπὸ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν οὐρανῶν, τοὺς ἀστέρας καὶ τὸ στερέωμα κ.τ.λ. Ὡστε, ἂν διαφέρῃ τὸ ἀντικείμενον, ἡ κινουῦσα πρὸς τὴν ζήτησιν τῆς αἰτίας δυνάμεις· ἡ ἔννοια δηλαδὴ τοῦ ὁσίου, εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ ὁμοία πρὸς ἅπαντας. Οὕτω καὶ τὸ φωνητικὸν ὄργανον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ αὐτό· ἡ δὲ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ διαφέρει κατὰ τοὺς τόπους καὶ τὰ κλίματα. Μία εἶναι ἡ φωνητικὴ δυνάμεις, καὶ μυρία τὰ εἶδη τῆς προφορᾶς καὶ τῶν διαλέκτων· οὕτω καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ὁσίου μία· ἡ δὲ πεποίθησις ποικίλη καὶ ἀνάλογος ὡς πρὸς τὴν κατάληψιν τοῦ ἔθνους, τῶν περιστάσεων καὶ τῶν φυσικῶν καταστροφῶν (β). Μία εἶναι καὶ ἡ ἡλιακὴ ἀκτίς· ἐξερχομένη δὲ ἀπὸ τὸ πρίσμα, διαιρεῖται εἰς τὰ διάφορα χρώματα. Εἰς τὴν ἐφαρμογὴν λοιπὸν τῆς ἐννοίας ἐναυάγησε πολλάκις ἡ τύχη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ποτὲ ἡ ἀρχὴ δὲν

ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν τῶν φιλανθρώπων σοφῶν, καὶ τῶν ἡγεμόνων, οἵτινες περὶ πολλοῦ ποιοῦνται τὴν εὐδαιμονίαν τῶν λαῶν.

(α) Πλάτ. Πολιτ. Βιβλ. VI.

(β) Besarmin Constant. Religion considerée.

ᾤπλισε τοὺς λαοὺς, οὔτε ἐκίνησεν εἰς σφαγὰς τὰ ἔθνη· ἀλλ' ἡ μορφή καὶ τὸ σχῆμα. Διαφέρει ὁ τρόπος τῆς λατρείας· ἀλλ' ὄχι ἡ αἰτία καὶ ἡ κλίσις πρὸς τὴν λατρείαν τῶν ἀνθρώπων· καθότι ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀπάτη δὲν μεταβάλλουσι τὴν οὐσίαν τοῦ ἀμεταβλήτου. Αὐτοὶ οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι, ἀποδεικνύοντες τὴν ἐνότητα τῆς ἐσωτερικῆς ἐμβρυϊκῆς ἐξέλιξης τοῦ ὁσίου, φανερώουσι ἅμα τὴν διαφωνίαν τῆς ἐξωτερικῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς: τῶν δογμάτων καὶ τῶν τελετῶν. Ἡ ἐσωτερικὴ ἄρα ἐννοια τοῦ ὁσίου εἶναι ἡ πηγή τῆς θρησκευτικῆς ῥοπῆς· καὶ ἡ αὐτεξούσιος αὐτοῦ ἐξωτερικὴ ἐκλογή ἡ αἰτία τῶν θρησκειῶν καὶ τῶν δογμάτων.

Τὰ ζῶα, στερημένα λογικῆς δυνάμεως, δὲν ἔχουν οὔτε τὴν ἐννοια τοῦ ὁσίου, μήτε τῆς ἐπιστήμης, ἢ τοῦ καλοῦ· μεταξὺ, λέγουσιν οἱ φυτισταί, τοῦ ἀπλουστέρου ὄστρακοδέρματος, καὶ κυνὸς εἶναι τοσαύτη διαφορὰ τελειότερου ὀργανισμοῦ, παρά μεταξὺ κυνὸς καὶ ἀνθρώπου· ἀλλ', ἐπειδὴ οὔτε τὸ ὄστρακόδερμα, οὔτε ὁ κύν ἔχει ψυχὴν· στερημένος εἶναι ἐπίσης καὶ ὁ ἄνθρωπος· ἡ δὲ διαφορὰ τῆς διανοίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τελειότερον, ἢ ἀτελέστερον ὀργανισμόν· ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ τελειότερου ὀργανισμοῦ εἶναι ὀργανικά. Ποῖος ὀργανισμὸς αἰσθητηρίων παρῆξε τὸν ἠθικὸν λόγον, ἢ τὴν αἰτίαν, τὴν καθολικότητα καὶ τὴν ἀνάγκην; Τὰ ἄλογα ζῶα ζητοῦν τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ συμφέρον· ὁ ἄνθρωπος, ὡς δεκτικὸς νοῦς: ἤγουν λογικῆς οὐσίας, προτιμᾷ τὸ καλόν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ δίκαιον, τὸ ὁποῖον ὡς ἐπιτοπλεῖστον εἶναι ἐναντίον πολλᾶκις τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος. Ἐκ τούτου παράγονται αἱ πατριωτικαὶ ἀρεταί, ἡ φιλανθρωπία κ.τ.λ. Δι' αὐτῆς πληροῦται ἀπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ ὁσίου καὶ τοῦ δικαίου. Τὰ ζῶα δὲν ἠνοχλήθησάν ποτε ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην ταραχὴν, δι' ἧς ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ εὕρῃ, νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ λατρεύσῃ τὸν πλάστην του· οὔτε ἐθυσίασαν διὰ αὐτὴν τὸ ἀτομικὸν αὐτῶν συμφέρον διὰ ἠθικὴν τινα τελειότητα, ἥτις ἀ-

ναντιρρόητως εἶναι ἡ πρώτη ἀποκάλυψις καὶ ἡ μυστικὴ ἀναφορὰ τῆς λογικῆς οὐσίας, μετὰ τοῦ δημιουργοῦ. Ἐκ τούτου παράγεται ἡ πρὸς Θεὸν πίστις, ἡ ἐλπίς, ἡ παρηγορία, ἡ εἰρήνη, καὶ ἡ διὰ τῆς ἰκεσίας οἰκειότης τοῦ πλάσματος μετὰ τοῦ πλάστου. Αὐτὸ τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν ζήτησιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ δικαίου, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ· καὶ, ἂν συρόμενος ὁ ἄνθρωπος πολλάκις ἀπὸ τὴν ἀπάτην, καὶ διαφορετικὰς περιστάσεις ἀκολουθεῖ ἄλλος ἄλλο ἀντικείμενον πεποιθήσεως καὶ ἠθικῆς· οἱ μὲν πολλοὶ πλανώμενοι ἀπομακρύνονται, ἴσως, ἀπὸ τὸν ἀληθῆ σκοπὸν, οἱ ὀλίγοι ὁμως πλησιάζουσιν ὄχι δι' ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ὠθούμενοι ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἐμβρύμησιν, ὁδηγοῦνται ἀπὸ τὸν καθαρὸν νοῦν, ὡς ὁ Σωκράτης καὶ Πλάτων, εἰς τὸ αὐτόσιον, τὸ κατ' οὐσίαν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἄγνωστον Θεὸν ὠνόμασαν (α) οἱ παλαιοί. Ἡ ἔννοια ἄρα τοῦ ὁσίου, εἴτε τῆς θρησκείας, εἶναι ἔμφυτος καὶ ἀχώριστος ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς λογικῆς ψυχῆς· ὁ δὲ ἀρνούμενος αὐτὴν, πλανώμενος πλανᾶ, καὶ δολοφονεῖ ἑαυτὸν καὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος ὁλόκληρον· διότι ὁ ἄνθρωπος ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἐπλάσθη κοινωνικὸς, ἔσχε τὸν φυσικὸν πόνον, καὶ τὴν κοινωνικὴν θλίψιν ὡς ἀποτέλεσμα ἀναγκαῖον τοῦ ὀργανισμοῦ του, καὶ τῆς μετὰ τῶν ὁμοίων του συμβιώσεως. Διατὴν ἀφαιρέσῃ τις τὸ μόνον βάλσαμον τοῦ πρώτου, καὶ τὴν μόνην παρηγορίαν τῆς δευτέρας; Καὶ τοῦτο διὰ ψηλαφητῆς ἀπάτης (β)! Διὰ τὴν γίνῃ χείρων ἑαυτοῦ καὶ τὴν στερηθῆ ἐπὶ τέλους μετὰ τῆς ἠθικῆς, καὶ τὴν πολιτικὴν του ἐλευθερίαν. Ἐβλα-

(α) Ὁ Θεός ἀρχὴν τε καὶ τελευτήν, καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων. (Πλάτ. Νόμων Βιβλ. IV.)

(β) Ἄλλ' οὐδεὶς τῶν ἀνοήτων καὶ μαυρομένων Θεοφιλῆς. (Πλάτων. Πολιτ. Βιβλ. II.) Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Ποτὲ πουθενά δὲν ἐχώρισεν ὁ θεῖος Πλάτων τὸ ὄσιον ἀπὸ τὸ δικαίον, καὶ τὴν ὁσιότητα ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην, καταδικάζων καὶ εἰς τοὺς νόμους,

φεν, ἴσως, ἡ δεισιδαιμονία τοῦς ἀνθρώπους· ἀλλ' ἡ θρησκεία, ὡς θεία, ὠφέλησε πάντοτε. Καίει καὶ τὸ πῦρ πολλάκις· ἀλλὰ θερμαίνει καὶ ζωογονεῖ ἀείποτε.

Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν νηπιώδη του κατάστασιν ἐπαρατήρησε τὴν γενικὴν κίνησιν τῆς κτίσεως· τὴν τακτικὴν περίοδον τῶν ὡρῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ· τὴν δυνάμιν τῶν ὑδάτων, καὶ τῆς γῆς τὴν φυτικὴν καλλονὴν κ.τ.λ. Αὐτὰ πάντα ἐτάραττον τὸν νοῦν του, καὶ ἡ ἀόρατος αἰτία τῆς παγκοσμίου κινήσεως ἐξέπληττε τὴν παρθενικὴν φαντασίαν του. Ἡ γῆ πρώτη προσέβαλλεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς του· τὸν ἔθρεψε μὲ τοὺς καρπούς της· τὸν ἐδρόσιζε διὰ τῶν πηγῶν της· καὶ ἐπ' αὐτῆς, ἀποκαμωμένος, ἀνεπαύετο· αὐτὴν ἐπομένως ἐξέλαβεν ὡς κοινὴν μητέρα ἑαυτοῦ, καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν· καὶ εἰς αὐτὴν κατ' ἀρχὰς περιώρισε τὴν λατρείαν του. Μετ' ὀλίγον ὅμως παρατηρήσας, ὅτι χωρὶς τὸ φῶς καὶ τὴν ἀναγκαίαν θερμότητα τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν δρόσον τοῦ οὐρανοῦ, ἡ γῆ δὲν δύναται νὰ βλαστήσῃ, ὕψωσε τὸ βλέμμα του εἰς τὴν πηγὴν τοῦ φωτός, καὶ τῆς θερμότητος. Τὰ μεγαλοπρεπῆ θαυμάσια τῶν οὐρανῶν ἐξέπληττον τὸν νοῦν του. Οὕτω μετὰ τῆς προσοχῆς καὶ ἡ λατρεία του μετέβη ἀπὸ τὴν γῆν εἰς τὸν οὐρανόν· εἰς τὸν ἥλιον, λέγω, καὶ τοὺς ἀστέρας. Ἀλλὰ, μετ' οὐ πολὺ, μὴ εὐχαριστηθεὶς καὶ εἰς τοῦτο, ἐζήτησεν ἐκ νέου τὴν αἰτίαν αὐτῶν· ὁ δὲ ἀῆρ, ἴσως, ὅστις ἀδικόπως ἐνεργεῖ, καὶ ποτὲ δὲν φαίνεται, ἤγειρε τὴν πρώτην ὑπόνοιαν τῆς ἀφανοῦς δυνάμεως (α). Ὁ δὲ νοῦς ὑψωθείς εἰς τὸν αἰθέρα, εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀχανῆ ἔκτασιν τοῦ στερεώματος, καὶ εἰς τὰς ἀβύσσους τοῦ ἀοράτου· καὶ ζητῶν τὴν αἰτίαν τοῦ φαινομένου εἰς τὸ ἀφανές, καὶ τοῦ πεπερασμένου

καὶ εἰς τὴν πολιτείαν, καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ τὸν ἀσεβῆ, ὡς ἀδικῶν, θεομιστῆ καὶ ἀπάνθρωπον: Φαίδ. καὶ Πολ. Βιβλ. II.

(α) Besamin. Constant. αὐτόθι.

εἰς τὸ ἄπειρον, ἐπλησίασεν ὀπισθοῦν εἰς τὴν ἐστίαν, καὶ εὐφράνθη ἀναπαυόμενος εἰς τοὺς κόλπους τῆς αἰδίου καὶ ἀμεταβλήτου αἰτίας καὶ ἀρχῆς: εἰς τὴν ἄγνωστον, λέγω, τοῦ τότε χρόνου Θεότητα.

Ἡ εἰκὼν τοῦ θανάτου δὲν συνέτρεξεν ὀλιγώτερον εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ μυστηρίου. Ὅλα τὰ ζῶα ἀδιαφοροῦσιν εἰς τὴν θέαν αὐτοῦ, ἐνῶ τράττει ἐκ βάθρων τὴν ἀνθρώπινον καρδίαν. Πρὸ ὀλίγου συνωμίλει συσκεπτόμενος μετὰ τοῦ πατρὸς, ἀδελφοῦ, υἱοῦ, ἢ φίλου· καὶ ἤδη κεῖται ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν του νεκρὸς καὶ ἀναίσθητος. Πλὴν καὶ τὰ χόρτα τῆς γῆς ξηραίνονται, καὶ πάλιν ἐξανθοῦσιν. Ἡ ἐλπίς καὶ ὁ ἔρως, ἡ συμπάθεια καὶ ἡ ἔμψυτος ἐκείνη ἐμβρύμησις τὸν ὠδήγησαν εἰς ἀνακαινισμόν, καὶ ἐπαρηγορήθη εἰς μέλλουσάν τινα ὑπαρξιν, ἀνακαλύπτων σκιωδῶς τὸ μυστήριον τῆς παλιγγενεσίας, καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς αὐλοῦ οὐσίας. Οὕτως ὁ ἄνθρωπος, ὠθούμενος πάντοτε ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀσιου, ἐζήτει τὸ ὄσιον καὶ τὴν ἀλήθειαν ῥινηλατῶν καὶ ψηλαφίζων τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ πρὸ τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τῆς θείας οἰκονομίας σκότη. Ἀπὸ ποίας καὶ πόσας μεταλλαγὰς καὶ δοκιμασίας ἐπέρασε καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη, ὁ κόσμος, καὶ πᾶσα ἡ ὀργανικὴ δημιουργία, πρὶν φθάσει εἰς τὴν ἤδη ὀρωμένην συμμετρίαν! Ἀφοῦ ἅπαξ ἡ ἀνθρώπινος φύσις ἐξέπεσεν ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν τῆς τάξιν, ἔπρεπε ζητοῦσα καὶ ἀλλάττουσα πολλάκις πεποιθήσιν, καὶ καθαρικομένη, νὰ περιμένῃ τὸ ἀνέσπερον φῶς τῆς ἀπείρου θείας ἀγαθότητος εἰς τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ τῶν αἰῶνων (α).

Ὡστε ἡ πρώτη θρησκεία τοῦ ἀγροίκου ἀνθρώπου περιορίζο-

(α) Εὐσέβ. Εὐαγγ. Προστ. — Chatobrian. genie de Christ. Mart. καὶ Besamin. Constant. αὐτόθι.

μένη εἰς τὰ φυσικά ὄντα, ἦτον ὑλική: γαιολατρεία καὶ ἀστρολατρεία καὶ φυτισμός τις· ἀλλὰ καθαριζομένη κατ' ὀλίγον ὀλίγον ἀπὸ τὴν ὕλην κατήντησε πνευματικωτέρα, καὶ εἰς τὴν κυρίως θεολατείαν(α).

Εἰς ὅποιονδήποτε ὁμως ἀντικείμενον σταματῆσει ὁ ἄνθρωπος τὴν θεοσεβῆ προσοχὴν του, τὸ λατρεύει, ὡς τὸ πλάσμα τὴν πλάστην· καὶ συγκρίνων αὐτὸ ὡς πρὸς ἑαυτὸν, τὸν ὅποιον νομίζει ὡς τὸ τελειότερον τῶν δημιουργημάτων, ὑποθέτει εἰς τὸν θεὸν του ἔλεον καὶ ὀργήν. Ὄθεν ἢ ὑμνολογεῖ τὸ μεγαλεῖον τοῦ δημιουργοῦ του, ἢ προσφέρει τὸν ἔρωτα καὶ εὐγνωμοσύνην του, τὰς θυσίας, ἢ τὰς εὐχάς του· ἐπιθυμεῖ πάντοτε νὰ ἐλκύῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν μακροθυμίαν, ἢ νὰ ἀπορύγη τὴν ὀργήν του καὶ ἀγανάκτησιν. Οὕτως ἤρχησεν ὁ ἀνθρωπομορφισμός, ὅστις παρατηρεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον, ἢ ἥττον, εἰς ὅλας τὰς παλαιὰς θρησκείας.

Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν θέλων νὰ ἐξυμνήσῃ τὸ θεῖον, νὰ ἐξιλεώσῃ αὐτὸ, ἢ νὰ ἀξιωθῆ τῆς μακροθυμίας τοῦ θεοῦ, συμβουλεύεται σεβόμενος τοὺς πρεσβυτέρους, οἵτινες διὰ τὴν ἡλικίαν εἰσὶ σωφρονέστεροι, καὶ διὰ τὴν πείραν οἱ φρονιμώτεροι. Οἱ τοιοῦτοι, κατὰ μικρὸν λαμβάνουσιν ὑπεροχὴν τινα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ· καθότι τὸ σέβας ἐπιφέρει ὑποταγὴν ἐξ ἑνὸς μέρους, καὶ δύναμιν ἐκ τοῦ ἑτέρου. Οὕτως ἐσυστήθησαν βαθμηδὸν οἱ πρῶτοι ὑπουργοὶ τῶν θεῶν, διερμηνευταὶ τῆς θελήσεως αὐτῶν, καὶ μεσῖται μεταξὺ τοῦ ἀσθενοῦς ἀνθρώπου καὶ τοῦ παντοδυνάμου θεοῦ. Αὐτοὶ δὲ χωριζόμενοι, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, ἐσχημάτισαν εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τῆς κοινωνίας φυλὴν καὶ Σῶμα

(α) Εὐσεβ. καὶ Chatobrian. καὶ Besam. Const. Dutertre. *Histoire Générale des Antil.* T. II. p. 367. Lafiteau. *Meurs des Sauvages.* p. 336 καὶ ἐφεξῆς.

ιδιαιτέρον. Τοιαύτη ὑπῆρξε, φαίνεται, ἡ ἀρχὴ τῶν ἱερέων, τῶν Μάντεων, τῶν Ἰπηρετῶν, καὶ Ἰπουργῶν τῶν Ναῶν, τῶν Βωμῶν, καὶ Θυσιαστηρίων (α).

Δόγμα εἶναι ἡ ἐξήγησις τῆς ἐνδομύχου θρησκευτικῆς ἐννοίας, τὴν ὁποίαν δίδουσιν οἱ θεολόγοι ἱερεῖς πάσης θρησκείας εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πεποιθήσιν. Καὶ, ἐπειδὴ ἡ ἐξήγησις ἐνεκα τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρώπινου φύσεως εἶναι ἀνάλογος τῆς καταλήψεως καὶ τοῦ συμφέροντος τοῦ ἐξηγητοῦ, διαφέρει αὐτὴ, ὡς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πεποιθήσις, καὶ κατὰ τὸ εἶδος, καὶ κατὰ τὸ σχῆμα. Διὰ τοῦτο καὶ διαφορετικὸν ἐφάνη τὸ δόγμα καὶ τὸ σύμβολον εἰς πᾶν ἔθνος, καὶ εἰς πάντα αἰῶνα. Ὡστε, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐννοια τοῦ ὁσίου ἐνώνει παντοῦ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ παράγει τὴν καθαρὰν καὶ γενικὴν ἠθικὴν, ἡ ἐξήγησις τῶν ἱερέων ἐνεκα τῆς διαφορᾶς παρῆξε τὴν διαφωνίαν, καὶ αὐτὴ τὸ μῖσος, τὴν ἔχθραν, ὥπλισε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἔβαψεν ἡ ἐξήγησις τοῦ δόγματος τὴν γῆν ἀπὸ ἀνθρώπινον αἷμα· ἐνῶ ἡ ἐνδομύχος ἐννοια τοῦ ὁσίου συνδέει τὸν ἀνθρώπον μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτοῦ.

Οἱ δὲ ἱερεῖς καὶ Διερμηνευταί, ἐξηγοῦντες τὴν θέλησιν τῶν θεῶν καὶ τὸ δόγμα, ἀπαιτοῦσιν ἀπόλυτον ὑποταγὴν καὶ τελείαν ἀρνησιν τοῦ σοχασμοῦ τῶν κατηχομένων· περικαλυπτόμενοι δὲ ἀπὸ μυσικισμὸν ἐδέσμευσον τὴν φαντασίαν, καὶ κυριεύοντες τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων, διεύθυνον πᾶσαν τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν εἰς τὸ συμφέρον τοῦ Ναοῦ, πολλάκις τοῦ ἱερικτείου καὶ τῆς ἰσχύος. Τοιαύτη ὑπῆρξεν εἰς ὀλίγας λέξεις ἡ πρόοδος τῆς θρησκευτικῆς ἐν-

(a) Vogl versuch über die Relig. der Aegyp. und Grich.

Lafeteau. αὐτόθι I. φ. 336—370.

Asiat. vasc. II p. 187—193.

Putretre αὐτόθι II. φ. 367 καὶ ἐφεξῆς.

B. Constant, αὐτόθι.

νοίας ὄλων σχεδὸν τῶν λαῶν τῆς ἄνω Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου, αἵτινες ἐμελλόν νὰ πολιέωσι τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τῆς Ἑλλάδος. Οἱ πρῶτοι αὐτῆς κάτοικοι ζῶντες ὡς ἀληθεῖς τρωγλοδύται, καὶ ὠθούμενοι ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀσίου, ἐλάτρευον τὸν θεὸν εἰς τὴν φύσιν, δίδοντες καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν ὄρατὴν αὐτῆς ιδιότητα (α). Οὔτε ναοὺς εἶχον, οὔτε ἰδίους θεοὺς, μήτε θεῶν ὀνόματα ἰδιαίτερα (β). Οἱ μετὰ ταῦτα ἐλθόντες ἄλλοι Πελασγοὶ εἰσῆξαν νέους θεοὺς, ἢ τῶν ἤδη ὑπαρχόντων μετέλλαξαν τὰ ὀνόματα. Οἱ ἱερεῖς αὐτῶν ἔφερον κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ τελετὰς καὶ δόγματα. Εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τὸ Πελασγικὸν ἱερατεῖον ἔλαβεν ὑπεροχὴν τινὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς οἱ ὑπερέχοντες αὐτῶν ἄμογενεῖς. Ἄλλ' οἱ μετ' ὀλίγον καταβάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα ἄλλοι ξένοι Ἀσιανοὶ, Φοίνικες, Φρύγες, καὶ Αἰγύπτιοι, μετεκόμισαν νέας ἄλλας τελετὰς καὶ δόγματα. Εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ φυσικὴ λατρεία τῶν ἀγρίων ἤλλαξεν ὅπως οὖν μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἰνάχου. Μετὰ δύο καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδας περίπου ἦλθον ἄλλοι ξένοι Ἀσιανοὶ σύγχρονοι σχεδὸν τοῦ Μωϋσέως, ὅστις φεύγων τὴν καταδυναστείαν τοῦ Φαραῶ, μετέφερεν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον εἰς τὴν Παλαιστίνην, ὡς εἰρήθη, τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαόν

(α) Φαίνονται μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνον θεοὺς ἠγεῖσθαι, οὔσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, Ἥλιον καὶ Σελήνην καὶ Γῆν καὶ Ἄστρα καὶ Οὐρανόν.

(Πλάτων. Κρατυλ. φ. 256.)

(β) Ἔθνον δὲ πάντα πρότερον οἱ Πελασγοὶ θεοῖσιν ἐπευχόμενοι, ὡς ἐγὼ ἐν Δωδώνῃ εἶδα ἀκούσας, ἐπωνυμίην δ' οὐδ' ὄνομα ἐποιεῦντο οὐδενὶ αὐτέων· οὐ γὰρ ἀκηκόεσαν κῶ. κ.τ.λ. (Ἡρόδ. Βιβλ. Β. § 52.)

Ὅρα Besamin. Constant. αὐτόθι. Τ. II. Κεφ. 2.

Rhode über alter und werth einiger morgenden dicher unkund. ect.

Creutier. Περὶ τῆς Παλαιᾶς Θρησκείας τῶν Ἑλλήνων.

καὶ τὴν ὕψιστον ἔννοιαν τῆς ἐνότητος τοῦ θεοῦ. Οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ξένοι, ἐλθόντες μὲ τὴν αὐτὴν, ἴσως, ἔννοιαν, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ τὴν στερεώσωσιν ἀναφανδόν, ὄντες ὀλίγοι ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτοχθονοπελασγῶν. Διὸ περιορισθέντες εἰς τὴν μεταρρύθμισιν θρησκευτικῶν τιγῶν πράξεων, ὡς ὁ Κέκρωψ εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐσύστησαν τὰ μυστήρια, δι' ὧν οἱ μεμυημένοι ἐδόξαζον τὸν μοναδικὸν Θεόν (α). Ἀλλὰ, προϊόντος τοῦ χρόνου, πῦξεν ὁ ἀριθμὸς τῶν προσηλύτων, καὶ ἐπέφερε σχίσμα μεταξὺ τῶν κατοίκων. Τοιαύτης τινὸς φύσεως ἦτον ἡ αἰτία ὅλων τῶν φαντατικῶν ἀρχαίων ἱερῶν πολέμων· ἀλλ' εἰς τοιοῦτον βρασμὸν ἐξησθένον καὶ οἱ νικηταὶ καὶ οἱ νικημένοι, καὶ ἀνεκαλύπτετο ἡ ἀπάτη ἀμφοτέρων (β). Προστούτοις οἱ αὐτοχθονοπελασγοὶ ὄντες φιλοπόλεμοι, δὲν ὑπετάσσοντο εὐκόλως εἰς τοὺς ἱερεῖς. Αἱ δὲ αἰποικίαι τῶν Αἰγυπτίων δὲν ἐσυνοδεύοντο ἀπὸ πολυἀριθμον ἱερατεῖον· καθότι ἡ θρησκεία ἐμπόδιζεν εἰς τοὺς ἱερεῖς τὴν θαλασσοπλοΐαν (γ).

Ἡ διαφορὰ τῶν γλωσσῶν τοσούτων ξένων ἐσύγχυζε τὰς λέξεις καὶ τὰς ιδέας, καὶ πῦξεν τὸν ἀριθμὸν τῶν θεῶν καὶ τῶν ὀνομάτων. Οὕτως ἐστερεώθη ἡ πολυθεΐα εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐγεννήθησαν τὰ σχίσματα· ἐκ τούτου ἐξησθένει τὸ ἱερατεῖον, καὶ ἔδιδεν ἔτι μᾶλλον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Ὀλυμπὸν ἔθνικόν τινα χαρακτηρὰ ἀνεξάρτητον.

Ἄν εἰσῆρχετο ἅπασα ἡ Ἀσιατικὴ δεισιδαιμονία εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ μετ' αὐτῆς ἡ θεοκρατία· ἂν οἱ ἱερεῖς ἐλάμβανον ἀ-

(α) Cuvier de la nouveauté de continents. Creuzer. B. Constant. Vogel. Lafiteau. αὐτόθι.

(β) Schlegel annales de Heidelberg.

(γ) Πλούταρχ. Συμπόσ. — Creutzer αὐτόθι Βιβλ. I. σ. 269.

Besamain. Constant. αὐτόθι.

πόλυτόν τι κράτος, ἀπέκτων τὰ πλούτη, τὰς γνώσεις, καὶ τὸν μεταξὺ των φατριαστικὸν δεσμὸν· οἱ Ἕλληνες ἤθελον μείνει ἀμαθεῖς, πτωχοὶ, δεισιδαίμονες, καὶ δοῦλοι τῆς ιεροκρατείας, τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ θρόνου.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, κείμενον μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ἦτο, φθίνειται, προωρισμένον γὰρ διασώσῃ τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνου φύσεως. Ὅλον προικισμένον μὲ ζωηρὰν φαντασίαν, ὀργανισμὸν ἐντελέστερον καὶ εὐκίνητον, καὶ ὠρελούμενον ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν εἰρημένων, περιστάσεων, κατήργησε πρῶτον τὴν ιεροκρατείαν καὶ ἐπομένως τὴν ἀχώριστον αὐτῆς Ἀσιατικὴν ἐξουσίαν. Τὰ καταστήματα τῆς Σαμοθράκης, Δωδώνης, Ἐλευσίνος, Δελφῶν κ.τ.λ. εἰσὶν ἰδιαιτέρα καὶ μερικά. Ἡ ἰσχὺς τοῦ ιεροφάντου ἐπεριωρίζετο εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ· καὶ οἱ μεμυημένοι φωτιζόμενοι ἐξευγενίζοντο (α)· ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ αὕτη δὲν ἐξηπλοῦτο καὶ εἰς τὸ κοινόν. Ἡ θρησκευτικὴ ἄρα ἐλευθερία, οὔσα ἀχώριστος τῆς πολιτικῆς, ἔλαβε διαφόρους μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ δύναται, ὡς αὕτη, νὰ διαιρεθῇ εἰς τέσσαρας ἴσως ἐποχάς.

Αὐτὴν Ἡ τῶν αὐτοχθόνων: ἡ πρώτων ἀγρίων κατοίκων, ἦτον ὅλως φυσική· καὶ τὸ πολιτικὸν δίκαιον ἐστηρίζετο εἰς τὰ ὄπλα καὶ εἰς τὴν δύναμιν· διήρκεσε μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰνάχου καὶ τῶν Πελασγῶν.

Βαν Ἡ κυρίως Πελασγική, ἥτις ἀνεφάνη τριακόσια περίπου ἔτη πρὸ τῶν Τρωϊκῶν. Τότε εἰσῆχθησαν νέοι θεοὶ, ἡ τῶν θεῶν νέα ὀνόματα· ἐσυστήθησαν Μαντεῖα καὶ Τελεταί. Τότε οἱ ἱερεῖς εἶχον ἐπίσημόν τινα ἰσχὺν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, καὶ τοῦ πράγματος, ὡς εἰς τὴν

(α) Heerin. Περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαιοτ. αἰών. εἰς τὴν Ἑλλάδα. Goerr. Βιβλ. II. φ. 782. Rapport. Lettres sur histoire primitive de la Grèce. B. Constant. αὐτόθι. Av. I.

ἄνω Ἀσίαν. Οἱ δὲ λαοὶ ἐδιοικοῦντο ἀπὸ ἀρχηγούς, φυλάρχους καὶ φυλοβασιλεῖς: ἤγουν ὑπῆρχεν ἱερατικὴ καὶ πολιτικὴ κυριαρχία.

Γην Ἡ ἠρωϊκὴ ἤρχησεν ὀλίγον πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, καὶ διήρκεσαν ἓνα καὶ ἥμισυ περίπου αἰῶνα μετὰ τὰ Τρωϊκά. Εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον ἐξησθένησαν οἱ ἱερεῖς: καὶ μετ' οὐ πολὺ ἤλλαξε καὶ ἡ πολιτικὴ στάσις τῆς Ἑλλάδος: ἔχασαν καὶ τὸ ἱερατεῖον, καὶ οἱ Βασιλεῖς τὸ μυστικὸν γοήτευμα, δι' οὗ ἐδεσπόζοντο τὰ πνεύματα τοῦ λαοῦ. Οἱ ἱερεῖς, διωχθέντες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, μετέβησαν εἰς τὴν Ἐτρουρίαν. Καὶ οἱ ἡγεμόνες ἐσύστησαν ἀποικίας εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἀλλαχοῦ (α). Οἱ δὲ λαοὶ ἀνέλαβον, ἂν καὶ περιορισμένως πῶς, τὴν θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν.

Δην Δημοκρατικὴ, ἢ Ἱστορικὴ ἕκαστος πολίτης ἦτο καὶ μέλος τοῦ πολιτεύματος, καὶ ἱερεὺς: ἐψηφηφόρει εἰς τὰς ἐκκλησίας τοῦ Δήμου, ἔθυσεν ἐξετάζων τὰ θύματα, ἐρευνῶν ἐνταυτῷ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος: ἐπρότεινε τὴν γνώμην του εἰς τὸ βῆμα, καὶ τὴν ἀγορὰν, καὶ ἐξήγει τὰς βουλὰς τῶν θεῶν, παρατηρῶν τὰ σπλάγγνα καὶ τοὺς οἰωνούς: ὥσε τέσσαρες εἰσὶν ἐποχαὶ τῆς θρησκείας, καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Πολυμαθεῖς τινὲς Συγγραφεῖς διαίρουσι τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς τρεῖς ἐποχάς.

1ην. Εἰς Πελασγικὴν: Ἱεροκρατία ἀκμάσασα ὀλίγας γενεάς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν: (εἰκαστικῶς).

2ην. Εἰς Ἡρωϊκὴν: κατάργησις τῆς Ἱεροκρατίας καὶ τῆς μοναρχίας: (μυθικῶς).

(α) Πλάτ. Πρωτῶν.—Διοδώρ. Βιβλ. I. Πανσεν. Βιβλ. VII'. Goguet orig des lois.—Ὅρα τὰ προλαβόντα Κεφάλαια τοῦ παρόντος Δοκιμίου.

3ην Εἰς Δημοκρατικὴν (ἱστορικῶς) (α).

Ὁ δὲ πατὴρ τῆς ἱστορίας συμφωνεῖ, φαίνεται, μᾶλλον μὲ τὸ πρῶτον εἶδος τῆς διαιρέσεως, ὑποθέτων·

Πρώτην ἐποχὴν τὴν Πελασγικὴν « ἔθνον δὲ πάντα πρότε-
 » ρσ' οἱ Πελασγοὶ θεοῖσιν ἐπευχόμενοι ... ἐπωνυμίην δ' οὐδ' ἄ-
 » νομα ἐποιεῦντο οὐδενὶ αὐτέων » (β).

Δευτέραν δὲ τὴν Πελασγοαἰγυπτιακὴν « ἔπειτα δὲ χρόνου
 » πολλοῦ διεξελθόντος, ἐπύθοντα ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἀπικόμενα τὰ
 » ὀνόματα τῶν θεῶν τῶν ἄλλων. Διονύσου δὲ πολλῶ ὕστε-
 » ρον ἐπύθοντο ... ἀπὸ μὲν δὴ τούτου τοῦ χρόνου ἔθνον τοῖ-
 » σι ὀνόμασι τῶν θεῶν χροῶμενοι, παρὰ δὲ Πελασγῶν, Ἕλληνας
 » ἐξεδέξαντο ὕστερον » (γ).

Ἄν λοιπὸν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱστορικοῦ, οἱ Πελασγοὶ
 ἔλαβον τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ τὰ
 μετέδωκαν ὕστερον εἰς τοὺς Ἕλληνας· εἶναι πιθανὸν, ὅτι οἱ πρὸ
 αὐτῆς τῆς ἐποχῆς αὐτόχθονες ἐλάτρευον ἀνωνύμως τὴν κτίσιν·
 ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸν Δημιουργὸν τῆς κτίσεως, χωρὶς προσω-
 νμίαν, καὶ προσδιωρισμένον εἶδος καὶ δύναμιν. Ὅθεν ὀρθοτέρα,
 ἴσως, ἢ πρώτη διαιρέσις: 1ον: εἰς Αὐτοχθονικὴν, 2ον: Πελασ-
 γικὴν, 3ον: Πελασγοαἰγυπτιακὴν, καὶ 4ον: Δημοκρατικὴν ἢ Ἑλ-
 ληνικὴν.

Ἡ ἔννοια λοιπὸν τοῦ ὁσίου ταραττουσα ἐσωτερικῶς τὴν ἀ-
 γρίαν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος καρδίαν, τοὺς ἠνάγκ-
 ασε νὰ λατρεύουν ἀνωνύμως τὸν θεὸν εἰς τὴν φύσιν. Οἱ Πελα-
 σγοὶ ἤλλαξαν ὅπως οὖν τὸ εἶδος τῆς λατρείας ὕστερον. Μετὰ
 τὴν ἔλευσιν δὲ τῶν Αἰγυπτίων, οἱ αὐτοχθονοπελασγοὶ μεταρρυθμί-

(α) Ὅρα τὰ χρονικά τοῦ Heildemb, Tom. IX φ. 599.—846.

(β) Ἑρῶδ. Βιβλ. II. § 52.

(γ) Ἑρῶδ. αὐτόθι.

σαντες τὴν θρησκευτικὴν τῶν, ἔλαβαν νέα ὀνόματα τῶν θεῶν, καὶ τελετὰς, καὶ τὰς μετέδωκαν εἰς τοὺς Ἕλληνας (α). Τότε ἐκάνονισαν καὶ τὰς λιτανίας καὶ τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὰς καὶ πᾶσαν ἱεροπραξίαν (β). Εἰς αὐτὴν τὴν περίοδον ἤκουσαν καὶ οἱ θεολόγοι Πουηταί, ὡς ὁ Ὀρφεύς, Εὐμόλπος κ. τ. λ. οἱ συστήσαντες τὰ μυστήρια. Μετὰ τέσσαρας περίπου ἑκατονταετηρίδας ὁ Ὀμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος ἐσχέδιασαν τὴν πρώτην θεογονίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, προσδιορίζοντες τὸ εἶδος καὶ τὴν δύναμιν ἐκάστου θεοῦ (γ). Ἄλλ' ὁ πολυθεϊσμός, ὡς εἶπον, ἕνεκα τῆς μεγάλης καὶ σχεδὸν ἀκαταπύστου συρροῆς τῶν διαφόρων ξένων, καὶ τὰ μεταξὺ αὐτῶν σχίσματα, ἐπροξένησεν ἕν εἶδος ἀνεξιθρησκείας εἰς τοὺς Ἕλληνας· καὶ τοῦτο ἐκρήμνισε τὴν ἱεροκρατίαν, καὶ τοὺς ἠλευθέρωσεν ἀπὸ τὴν Ἀσιατικὴν δεισιδαιμονίαν. Οἱ Ἕλληνας ἐδέχοντο εὐχαρίστως πᾶν ὅ,τι προσέβαλλεν εὐαρέστως εἰς τὴν φαντασίαν τῶν. Ἡ ζωὴ αὐτῶν αἰσθησις δυσηρεστεῖτο, πολιθεῖσα ὀπωσοῦν, νὰ ὑψωθῆ μέχρι τῶν ἀδύτων, ἢ νὰ καταδύσῃ εἰς τὴν ἄβυσσον τῶν Μυσηρίων, καὶ νὰ προσκολληθῆ εἰς τὸ ἀκατάληπτον. Ἐκ τούτου γεννᾶται ἐπίσημος διαφορὰ μεταξὺ τῆς θρησκευτικῆς τῶν Ἀσιανῶν, καὶ τῶν Ἑλλήνων, ἥτις προσδιορίζει καθ'

(α) Σχεδὸν δὲ καὶ πάντα τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐλήλυθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡρόδ. Βιβλ. Β. § 50.

(β) Πανηγύρεις δὲ καὶ πομπὰς καὶ προσαγωγὰς πρῶτοι ἀνθρώπων Αἰγύπτιοί εἰσιν οἱ ποιησάμενοι· καὶ παρὰ τούτων Ἕλληνες μεμαθήκασιν. Ἡρόδ. αὐτόθι. § 59.

(γ) Ἐνθεν δὲ ἐγένετο ἕκαστος τῶν θεῶν· εἴτε δ' ἀεὶ ἦσαν πάντες ὁμοιοί τε τινες τὰ εἶδεα, οὐκ ἠπιστέατο μέχρι οὗ πρῶτην τε καὶ γῆρας, ὡς εἰπεῖν λόγῳ· Ἡσίοδον γὰρ καὶ Ὀμηρὸν ἠλικίην τετρακοσίοισι ἔτεσι θυκίῳ μεῦ πρεσβυτέρους γενέσθαι, καὶ οὐ πλέοσι· οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ ποιήσαντες θεογονίαν Ἑλλήσι, καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς, καὶ τελετὰς διελόντες, καὶ εἶδεα αὐτῶν σημήναντες. (Ἡρόδ. Βιβλ. II. § 53.)

ὅλα τὸν γενικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα· καθότι ἡ Ἑλληνικὴ πολυθεΐα εἶ-
 χεν Ἑλληνικὸν χαρακτῆρα· ὕλικόν μᾶλλον καὶ αἰσθητὸν, ἢ πνευμα-
 τικὸν καὶ μυστηριώδη.

Εἰς τὴν Ἀσίαν ἦσαν θεοί, ἱερατεῖον, καὶ ὁ λαός. Εἰς τὴν
 Ἑλλάδα, καὶ μάλιστα εἰς τὴν δημοκρατικὴν περίοδον, εἰς τὴν ὀ-
 ποίαν ἔτεινον αἱ τρεῖς πρῶται ἐποχαί, ἦσαν θεοί, καὶ πολῖται.
 Ἐκεῖ μεσῖται καὶ ἐξηγηταὶ μεταξὺ θεοῦ καὶ τοῦ κοινοῦ λαοῦ· ἐ-
 δῶ ὁ πολίτης διευθύνετο κατ' εὐθείαν εἰς τὸν θεόν. Ἐκεῖ ἡ θρη-
 σκεΐα ἦτο μυστήριον· ἐδῶ τὰ μυστήρια ἐτελειοποιοῦν τὴν θρη-
 σκεΐαν. Ἐκεῖ τὸ ἀκατάληπτον ἐκυρίευσεν τὴν φαντασίαν· ἐδῶ τὸ
 εὐληπτον ἐκολάκευε τὰς αἰσθήσεις, καὶ τὸ κάλλος τοῦ σχήμα-
 τος ὠδήγει τὴν φαντασίαν εἰς τὴν ἄφατον καλλονήν. Εἰς ἓνα
 λόγον, ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς ἴσχυε μᾶλλον καὶ ἐνοῦτο μὲ τὴν
 ιδέαν τοῦ ὀσίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ μυστηριώδες εἰς τὴν
 Ἀσίαν. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἦτο χρεία ἐξηγητοῦ,
 διότι ἔλειπεν ὁ μυστικισμὸς· δὲν εἶχον χρείαν βοήθειας ἄλλου, διότι
 ἕκαστος ἐθύεν, ἐξετάζων καὶ ἐξηγῶν τὰ σημεῖα καὶ τοὺς οἰωνούς
 (α). Ἐκ τούτου πάλιν, ὀλίγοι καὶ ἀσθενεῖς ὄντες οἱ ἱερεῖς, ὑπε-
 τάγησαν εἰς τοὺς νόμους, καὶ ὄχι ἡ Δημοκρατία εἰς τὸ ἱερατεῖ-
 ον. Τὰ Μαντεῖα διευθύνοντο ἀπὸ τὰς συμβουλὰς τῶν ἐνδόξων ἀν-
 δρῶν· παράδειγμα ἡ ἀπόκρισις τῆς Πυθείας εἰς τὸν Λυκούργον
 καὶ Σωκράτην. Ὁ Θεμιστοκλῆς διὰ τοῦ Μαντείου εἰσῆξε τοῖς
 Ἀθηναίοις εἰς τὰ ξύλινα τεῖχη· ἡ δὲ ἰσχὺς τῆς Ἐλευσίνοσ καὶ
 Σαμοθράκης δυσκόλως ὑπερπηδοῦσε τὸν νάρθηκα τοῦ ναοῦ, καὶ
 τοῦ ἱεροφάντου, τὸν μυστηριώδη μανδῖαν.

Ὁ Ἑλληνικὸς ἀνθρωπομορφισμὸς ἐθεοποίησε πολλοὺς ἐνδόξους

(α) Ὅμηρ. Ἰλιάδ. Ῥαψ. Γ. Στίχ. 271—272· καὶ Τ. 251—252.
 Munter. Erklärung einer Griechischen Inschrift, welche auf der Sa-
 mothracischen mythologie Beziehung hat.

ἀνδρας· ἀλλ' οἱ ἡμίθεοι ἤρωες τῶν Ἑλλήνων διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰς μυστηριώδεις ἐνσαρκώσεις τῶν Ἀσιανῶν. Ἡ ἀρετὴ δύναται νὰ ὑψώσῃ τὸν ἄνθρωπον μέχρι οὐρανόυ τινὸς τελειότητος, χωρὶς νὰ ταπεινώσῃ τὸ θεῖον μέχρι τῆς ἀνθρωπίνου ἀτελείας.

Ὁ Ἑλληνικὸς λοιπὸν Ὀλυμπος ἐσχηματίσθη ἀπὸ ἑτερογενεῖς θεοὺς, καὶ ἡ θεογονία εἶναι μίγμα πολυειδές· ἀλλὰ ἡ ῥοπή τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐμόρφωνε δεχομένη τοὺς θεοὺς κατὰ τὸν ἰδικὸν χαρακτῆρά της (α). Εἰς τὸν θρησκευτικὸν αὐτὸν διοργανισμόν διακρίνεται εὐκολοτέρως ἡ κλίσις, καὶ ἡ αὐτοματικὴ ῥοπή τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας. Ἀνεξαρτησία, ὡς εἰρέθη καὶ ἀλλαγῶν, εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας τοῦ ὀσίου· ἀνεξαρτησία εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ τὴν πολιτικὴν· ἀνεξαρτησία εἰς τὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὰς τέχνας, εἰς τὰς ἐπιστήμας, εἰς τὸ βῆμα, εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ εἰς πᾶν εἶδος βιομηχανίας. Οἱ Ἕλληνες παρεδέχοντο μὲν τὰ ξένα, τὰ ἐμόρφωναν ὁμως κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀρέσκειαν. Τοιοῦτον εἶναι τὸ κεντρικὸν σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον περιφέρεται ἡ Ἑλληνικὴ σφαῖρα. Ἐπομένως ὁ χαρακτῆρ οὗτος συνέθλασε τὰ μοναστικὰ κλεῖθρα τῶν Ἀσιανῶν, ἠλευθέρωσε τὰς φυλακωμένας γνώσεις τοῦ ἱερατείου, τὰς διεσκόρπισεν εἰς τὸν λαὸν ζωογονῶν αὐτὰς μὲ τὸ πλῆκτρον τῆς ἀμίλλης καὶ τῆς φιλοδοξίας. Οὕτως ἀνυψώθη ἡ ταπεινωθεῖσα διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, ἔλαβεν εὐρωστίαν καὶ εὐρυχωρίαν· καὶ προετοιμασθεῖσα διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Σωκράτους, καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐδυνήθη νὰ διακρίνῃ εὐκολοτέρως καὶ νὰ ἐνατενίσῃ τοὺς

(α) Besamin. Constant. ἀπόθι.—Creuzer. Symbol. und Mythol. Ὅρα καὶ τὸν ἀντιζήλον αὐτοῦ Voss.

ὀφθαλμούς, ὅταν ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, εἰς τὸ ἀνέσπερον φῶς τῆς θείας οἰκονομίας (α).

Οἱ Ἕλλητες ὠφελήθησαν ἀναντιρρήτως ἀπὸ τὰς γνώσεις τῶν ξένων: Ἀσιανῶν καὶ Αἰγυπτίων· δὲν ὑπετάγησαν ὁμῶς δουλοπρεπῶς εἰς αὐτάς. Εἰς τὰ μυστήρια τῆς Ἐλευσίως καὶ αὐτῆς τῆς Σαμοθράκης παρατηροῦνται ἔχνη ἀναμεισθήτητα τῆς Ἀσίας, καθὼς καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πυθαγόρου καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος· ἀλλ' ἔχουσιν οὐσιώδη διαφορὰν, ὡς εἰρέθη καὶ εἰς αὐτὴν, καὶ εἰς ἐκεῖνα εὐρίσκεται ὁ Ἕλληνικὸς χαρακτήρ, δι' οὗ ἐθιοποιεῖ πᾶσαν ἐξωτερικὴν ιδέαν, καλλωπίζων αὐτὴν μὲ πανηγύρεις, θυσίας, ἀμφικτυονίας, καὶ ἐθνικοὺς ἀγῶνας: Ὀλυμπικοὺς, Ἰθμικοὺς, κτλ. Ὁ ἄνθρωπος θέλει σημεῖα ἐξωτερικὰ καὶ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, παραστένοντα τὰ μυστηριώδη καὶ ἀόρατα. Τὸ πλῆθος τῶν θεῶν ἐγέννησε κατὰ φυσικὸν λόγον τὸ πλῆθος τῶν εἰδώλων· καὶ ἡ πολυθεΐα τὴν ποικιλοειδωλολατρείαν. Οἱ Ἕλλητες δεχόμενοι τοὺς θεοὺς τῶν Αἰγυπτίων, παρεδέχθησαν καὶ τὰ εἶδωλα αὐτῶν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Ἕλληνικὴ φαντασία ἐτελειοποίησε καὶ τὸ σχῆμα, καθὼς καὶ τὴν ἔννοιαν, ἐνώσασα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν κάλλος ὑψηλὴν τινὰ ἔννοιαν μεταφυσικῆς τελειότητος (β). Ἡ μεγαλοφυΐς διάνοια τοῦ Ὁμήρου προσήγγισε μέχρις αὐτῆς τῆς στεφανίτιδος τοῦ καλοῦ· καὶ ὠθουμένη ἀπὸ ἑθρονί τινος ἐνθουσιασμὸν, ἐσχεδίασε τὰς γραμ-

(α) Nous devons aux Grecs la vie de la pensée; et la force morale. Besam. Const. αὐτόθι. Τύμ. II. ch. VII. p. 468. Ὁρα Πλούτ. περὶ Ἰσίδος. Στράβ. Βιβλ. XVII. Creuzer περὶ τῶν ἀρχ. Ἑρησκ.— Herder. Philos. de l' Histoire Livr. III. p. 117. Berger. Geschichte der Relig. W. Schlegel. ann. Heidelberg. Mein. Orig. Cast. Kai Crit. Gesch. der Relig.

(β) Οὐκοῦν καὶ τῶν μὲν μαχομένων ἀπειλητικὰ τὰ ὄμματα ἀπεικαστόν. Τῶν δὲ νενικηκότων εὐφραينوμένων ἡ ὄψις μιμητέα. . . Δεῖ οὖν τὸν ἀνδριαντοποιὸν τὰ τῆς ψυχῆς ἔργα τῷ εἶθει προσεικάζειν.

(Ξενοφ. Ἀπομνημον. Βιβλ. Γ. Κεφ. X. § 8.)

μάς, τὰς ὑποίας ἀκολουθοῦντες οἱ τεχνίται ἐπλησίασαν εἰς τὸ ἰδεανὸν κάλλος. Αὐτὸς εἶναι ὁ πατὴρ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς τέχνης. Καὶ καθὼς ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία, οὕτω καὶ τὰ Ἑλληνικὰ ἀγάλματα διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰ τῶν Ἀσιανῶν καὶ τῶν Αἰγυπτίων. Εἰς αὐτὰ παρατηρεῖ ὁ ὀφθαλμὸς τὴν ὕλην, τῆς ὁποίας τὰ ἀτελῆ μέλη ἐκάλυπτεν ὀμιχλιώδης τις μυστικισμὸς. Εἰς τὴν γιγαντώδη Ῥώμην ἐχρειάζοντο ἀγάλματα γιγαντιαία (α). Μόνον τὰ Ἑλληνικὰ ἀγάλματα εἰσιν αἰθέρεια τινὰ ὄντα, καθαρισμένα ἀπὸ πᾶσαν ἀνθρώπινον ἀτέλειαν. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας τῶν ἡρώων καὶ αὐτῶν τῶν ἡμιθέων παρατηροῦνται καὶ φλέβαι καὶ μύνες καὶ τελειότης· πλὴν ἀνθρώπινος. Ἄλλ' εἰς τὰ τῶν θεῶν εἰκόζετο ἀφρημένη τις καὶ ἀόρατος ἰκανότης, τῆς ὁποίας τὰ πέρατα ἐτελείωναν τρόπον τινὰ μὲ αἰσθητικὴν καὶ σωματοειδῆ ὑπαρξίν. Ἐὰ ἀγάλματα τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν δὲν εἶχον οὔτε φλέβας, οὔτε νεῦρα, ἀλλὰ νεότητα ἀδιάφορον καὶ ἰλαρότητα ἀναλλοίωτον. Ἦτο μεταφυσικὴ τις ἰδέα συνεσταλμένη εἰς τὰ τελευταῖα αὐτῆς πέρατα, ἐνδεδυμένη μορφήν, διὰ νὰ καταβῆ τρόπον τινὰ μέχρι τῆς ἀνθρωπίνης ὀράσεως· ἀλλ' ἀπηλευθερωμένη ἐνταυτῷ ἀπὸ πᾶσαν σωματοειδῆ χρείαν. Τοιούτου εἶδους ἦτο, λέγουσιν, οἱ θεοὶ τοῦ Ἐπικούρου, οἵτινες δὲν εἶχον σῶμα, ἀλλὰ σχεδὸν σῶμα· οὔτε αἷμα, ἀλλὰ σχεδὸν αἷμα. Δὲν ἦτο πλέον εἰκόνες ἢ ἀγάλματα, ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θεοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐντὸς τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐκτάσεως. Ὅθεν ἡ μεγαλοφυΐα τῶν Ἑλλήνων τεχνιτῶν ἠῤῥξανε τὸν σεβασμὸν τοῦ ἀνθρώπου (β). Ἡ ἐνδόμυχος ἄρα ἔννοια τοῦ ὀσίου λαμ-

(α) Ὁ Καπιτωλῖνος Ζεὺς ἐχαράχθη διὰ προσταγῆς τοῦ Αὐγούστου· τὸ ἄγαλμα τοῦ Νέρωνος ἦτον ἑκατὸν καὶ εἴκοσι ποδῶν.

(β) Winkellmann. Monum. ant. vol. I. Rom. 1767 καὶ Trät. prélimin. p. XL. Κικέρων. Περὶ Φύσεως Θεῶν. Βιβλ. I. § 18-26 καὶ ἐφεξῆς. — Goethes Propyl. I. § 49.

πρυνηείσα ἔφερε καὶ τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς τεχνίτας εἰς τὴν πεποιθήσιν καὶ τὴν ἀρρήτον καλλονήν. Καὶ αὐταί, ὡς χιτῶν, περιεκάλυπτον τὰ ἑλληνικὰ ἀριστουργήματα, ἐμψυχόνουσαι καὶ διατηροῦσαι αὐτὰ ἀειθαλῆ καὶ ἀναλλοίωτα. Ὁ ἀσεβὴς νοῦς δὲν πλησιάζει εἰς τὸ αὐτόσιον, τὸ κατ' οὐσίαν ἀγαθὸν καὶ καλόν. Διὸ λείπει ἀπὸ τὴν ἀσεβῆ σφύλῃν ὁ οὐράνιος οὗτος σπινθὴρ, ὅστις ἐνθουσιᾷ τὴν αἰσθητικὴν, κινεῖ τὸν μέγαν τεχνίτην, δημιουργεῖ ἀριστουργήματα, καὶ σχηματίζει ἀληθῆ ἐθνικότητα.

Διχφερουσιν ἄρα καὶ ἡ θρησκεία, καὶ οἱ θεοὶ, καὶ τὰ εἰδωλα τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀσιανοαἰγυπτίων· οὕτω καὶ τὸ σύμβολον αὐτῶν. Ἡ ψυχὴ, φαίνεται, θέλουσα νὰ ἐννοήσῃ ὅπως οὖν τὸ ἄπειρον, καὶ μὴ δυναμένη διὰ μόνῃς τῆς ἐξωτερικῆς τελειότητος νὰ παραστήσῃ τὸ ἀπεριόριστον, κατέφυγεν εἰς ἀπόκρυφα σχημάτια, τὰ ὅποια σύμβολον ὠνόμασαν οἱ Ἀσιανοὶ θεολόγοι. Εἰς αὐτὰ εἶναι ἡ ἐννοια τοῦ ὀσίου ἐνδεδυμένη, ὡς εἰς τὰ ἀγάλματα, γήϊνόν τινα χιτῶνα, μετ' ἀπροσδιορίστου μεταφυσικῆς ιδέας, εἰκαζομένης μᾶλλον, παρά ὀρωμένης. Ἡ ἀρχαία θρησκεία εἶχε δύο τοιαύτας μορφάς: τὸ Σύμβολον, λέγω, καὶ τὸν Μῦθον, τὸ μὲν περικαλυπτόμενον ἀπὸ μυστηριώδη σιωπῆν, καὶ πεποιθήσιν ἀνεξέταστον, διαμένει πάντοτε τὸ αὐτὸ, ὡς ἡ αἰδῖος εἰκασία, τὴν ὁποίαν παραστένει τὸ τρίγωνον, ὁ ἀκόμητος ὀφθαλμὸς, κ.τ.λ. Ὁ δὲ μῦθος, στηριζόμενος εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν λέξεων, εἶναι κινητὸς, ἀκολουθῶν τὸν κυματισμὸν τῆς διαλέκτου καὶ τῆς καταλήψεως τῶν ἀνθρώπων ... Τὸ Σύμβολον παραστένει τί, χωρὶς νὰ τὸ προσδιορίζη κυρίως· ὑποπτεύεται αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκει τὸ ὄνομά του, τὸ ὅποιον γίνεται ἀμέσως ἄφαντον, καὶ χάνεται εἰς μυστηριώδη αἰθέρα (α).

(α) Creuzer. περὶ τῶν Θρησκειῶν τῆς Ἀρχαιότητος. Ὁρα τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς Γαλλικῆς μεταφράσεως φ. 18-99, ὅπου εὐρίσκεται ἡ φιλο-